

УДК 165.745

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА*Ірина Янушевич*

Сучасні тенденції розвитку України: втягування її в процеси глобалізації і залучення до цінностей західних цивілізацій, надають особливе звучання темі цінності права. Окремі люди, навіть цілі спільноти виявляють свою зорієнтованість переважно на матеріальні чи духовні цінності. Щодо цього, відносно цінностей, то не тільки в нашій країні простежується така закономірність: бути моральним економічно вигідно, а той, хто жертвує мораллю заради миттєвої вигоди, програє не лише морально, а й економічно.

Ключові слова: моральна свідомість, правові цінності, правова реформа, соціальні інститути, правовий нігілізм

У будь-якому суспільстві завжди існує певна ієрархія цінностей, тобто серед усіх цінностей відокремлюються провідні і залежні від них. Ця ієрархія мінлива і залежить від історичної епохи або типу культури. Так у середньовіччі панували релігійні цінності, відчутно впливаючи на мистецтво, філософію, політику. В Новий час у класичному буржуазному суспільстві провідними були економічні цінності, які впливали на всі інші, в тому числі й духовні [2]. У сучасному світі, крім економічних, значну роль відіграють науково-технічні, духовні цінності. Але протиставлення матеріальних і духовних цінностей позбавлене сенсу, оскільки без усіх них людина не може існувати. У той же час окремі люди, навіть цілі спільноти виявляють свою зорієнтованість переважно на матеріальні чи духовні цінності. Щодо цього, то не тільки в нашій країні простежується така закономірність: чим вища моральна, правова або політична свідомість людей, тим вищий у них рівень матеріальних благ. Безперечним є факт, що бути моральним економічно вигідно, а той, хто жертвує мораллю заради нагальної вигоди, програє не лише морально, а й економічно. Крім того, матеріалісти в онтології не завжди надають перевагу матеріальним цінностям, а ідеалісти – духовним. Наприклад, комуністи, будучи матеріалістами, цінності комуністичної ідеології ставили вище матеріальних благ, а утилітаристи, будучи ідеалістами в онтології, надавали перевагу матеріальним цінностям [5].

Цінності звичайно підрозділяються на первинні й вторинні, основні й інструментальні. Право є цінністю вторинною й інструментальною. Первинними, основними цінностями є життя, воля людини, власність, честь і достоїнство та ін., і на цих цінностях саме право ґрунтується й охороняється. «Зміна пріоритетів в системі цінностей нашої держави: від колишньої системи відносин «держава – суспільство – особа» до нової системи відносин «особа – суспільство – держава» приводить до кардинальної переоцінки цінностей, установок свідомості, де в розділ кута повинні бути поставлена особа, її права і свободи» [4, с.23].

Цінність права для особистості полягає в тому, що воно захищає різні демократичні права й свободи особи, охороняє особистість і від самої держави, ставить перешкоду невинуватому втручання держави в особисте життя громадянина. Таким чином, цінність права визначається тим, що воно є

виразником і визначником свободи особи й суспільства, при цьому воно не позначає волю взагалі, а визначає границі, міру цієї волі. Загалом, цінність права можна визначити, як здатність права служити метою й засобом для задоволення соціально справедливих, прогресивних потреб і інтересів громадян, суспільства в цілому.

Зміна системи соціальних орієнтирів і потреб у нашому суспільстві обумовило необхідність відповідних перетворень у всіх областях громадського життя. Змінюється й право, роль якого в житті суспільства усе більше зростає. Відображаючи назрілі соціальні потреби, право, з одної сторони, змушене «підбудовуватися» під зміни, що відбуваються, а з іншого боку – саме виступає інструментом, за допомогою якого можна якнайбільш швидко і якісніше здійснити необхідні перетворення. «Проблема визначення цінності права на сучасному етапі розвитку українського суспільства є, без сумніву, досить значимим, оскільки без її належного дослідження неможливо оптимізувати механізм правового регулювання, настроїти правову систему на соціально плідну роботу, що є однією з важливих передумов подальшого прогресивного розвитку нашої країни» [3, с. 56].

Кардинальне демократичне перетворення нашого суспільства, повернення до сучасної цивілізації, досягнення в ній цивільного миру, згоди, суспільного спокою люди все частіше пов'язують з правом, з правовою державою, з правосуддям, з правами людини і так далі. В період глибоких соціально-економічних і політичних перетворень на Україні виникають нові проблеми взаємодії суспільства і права, які набувають особливого характеру у зв'язку з формуванням правової держави, становленням системи народовладдя, ринкової економіки.

Процес становлення сучасної держави на Україні припав на період, названий багатьма ученими перехідним. В умовах перехідного періоду частина підприємств прагнула функціонувати по законах ринку, а частина (наприклад, житлово-експлуатаційні, енергетичні, транспортні, стаціонарний зв'язок, водопостачання, установи освіти і ін.) мала монопольне положення на ринку при патронажі з боку держави. У перехідний період реформ перетворювались і виробничі відносини, і соціальні інститути, і світогляд населення. Такі історичні зміни не відбуваються одразу й потребують достатньо часу і сил.

На теперішній час проблемою постає той факт, що в сучасній свідомості домінує уявлення, згідно якому «незалежний» індивід не усвідомлює свій зв'язок з суспільством в повному об'ємі. При цьому індивідові досить усвідомлювати тільки свої приватні інтереси, і його соціальна активність – це активність суб'єкта, що протистоїть таким же суб'єктам. Хоча у правовій державі соціально-економічний механізм повинен бути налагоджений таким чином, щоб на основі конкуренції приватних і групових інтересів був сформований загальний інтерес. Перетворення індивіда з «незалежного» в справжнього суб'єкта політичних відносин припускає, що людина усвідомлює свої соціальні (групові, класові, національні) інтереси, може зіставити їх з інтересами інших соціальних спільнот, розуміти, що реалізація такого роду інтересів неможлива без опори на владу, на потужність держави, а це, у свою чергу, позначається на процесах засвоєння

правових норм, формуванні відношення до законів і органів влади.

Зниження авторитету і довіри, що відбувається сьогодні, до органів влади і законів є слідством того, що в даний час більшість громадян орієнтуються на свої приватні інтереси, а правові механізми, регулюючі процеси конкуренції приватних інтересів, ще недостатньо розвинені. Посилення атомізації суспільства, у тому числі і під виглядом безмежної стихії ринкових відносин, сприяє зростанню ролі індивідуалістичних цінностей в свідомості і поведінці людей. Держава опинилася не готовою до регулювання поведінки громадян з індивідуалістичною спрямованістю, до їх спроб змістити акценти при використанні державних важелів дії. Ситуація, що склалася, характеризується зміною природи держави, привела до трансформації правового поля і породження суперечностей між новими законами, регулюючими ринкові взаємини, і старими, які служили інструментом маніпуляції в руках бюрократії, а також до виникнення (зародження) груп і шарів, що займають специфічне положення по відношенню до держави (перш за все, тут слід назвати так званий середній клас, що з'явився в світлі розшарування суспільства по майновому і статусному принципах).

На сьогодні завдання держави у формуванні позитивного образу ціннісних орієнтацій народонаселення країни полягає не в тому, щоб сформувати в масовій свідомості громадян України позитивний образ правової системи, яка укладалася б в модель політичної структури держави і не вступала б в суперечність з історичною свідомістю більшості поколінь (цього досягти неможливо). Потрібно починати будівництво нової політичної моделі «компромісного» типу, до якої більшість представників різних вікових груп проявлять толерантність. На даному відрізьку роботи завдання держави полягає не в тому, щоб всі вони визнали запропоновану політичну модель соціально справедливою, а в тому, щоб була усвідомлена об'єктивна доцільність такої моделі для соціального компромісу і цілісності держави. Здійснювана на Україні правова реформа, направлена на побудову цивільного суспільства і правової держави, повинна бути побудована відповідно до вимог найбільш адекватного юридичного закріплення реалізації прав і свобод людини та громадянина, оптимального обліку інтересів особи і суспільства в цілому.

В зв'язку з цим сьогодні як ніколи загострюється необхідність знання права. Без цих знань достатньо важко існувати в цивілізованому суспільстві. Знання юридичних правил і норм поступово входить в життя кожної людини і в зміст його правового життя, правової культури, правового виховання, правовій інформованості і т. п. Проте слід зазначити, що одного знання права недостатньо для забезпечення правомірної поведінки. Важливою невід'ємною ланкою в даному механізмі є пошана до права. В даний час пошана до права, як особово-ціннісна орієнтація, виїлася вже в значущу наукову проблему в контексті вирішення завдань, що стоять перед цивільним суспільством і правовою державою. Переконаність індивіда в справедливості права зумовлює корінним чином його цивільну активність, яка є вищим структурним елементом правової культури суспільства.

Сукупність установок особи, обумовлена придбаними нею знаннями і

ідеалами, особистим соціальним досвідом, складає основу оцінки будь-яких реформ, у тому числі і етичних і правових норм. Ступінь визнання або відкидання особою нових етичних і правових норм суспільного життя залежить від минулого соціального досвіду і системи ціннісних орієнтацій. Декільком поколінням українців довелося по декілька разів переосмислювати свої погляди на особисто прожиті ними протягом активного трудового життя етапи історії. Виникла ситуація склалася під впливом багатьох чинників, зокрема що збереглися в своїй основі колишніх світоглядних, філософських установок, а також що виникли вже в сучасних умовах світоглядного плюралізму і одночасно світоглядного вакууму.

Уявлення особи про право як цінності роблять вплив на регулювання суспільних відносин, при цьому критерієм оцінки права з боку особи є ідеї істини, правди і справедливості. Від цієї оцінки права як цілі і як засобу її досягнення залежить ефективність дії правових норм. І, що саме головне, відповідність правових встановлень ціннісним представленням особи, сприяє її правомірній і соціально активній поведінці, багато в чому вирішує задачу формування всесторонньо розвинутої і гармонійної особи.

Проте для нашого часу нерідкі випадки, коли разом з пошаною до закону в правовій свідомості багатьох громадян і цілих груп має місце зневага до цінностей, які він захищає. Таке відношення отримало назву правового нігілізму [1, с.73]. З радянських часів тіньова практика сприймається масовою свідомістю як щось звичайне, нормальне, мало не законне. Амбівалентність правових цінностей можна спостерігати практично в будь-якому соціальному шарі, що продукує сам правовий нігілізм.

Істотною основою правового нігілізму є вельми низький ступінь довіри населення до всіх правоохоронних структур, судової і прокурорської влади. Таке положення може послужити підставою і для недовіря до закону, правовій системі в цілому. Очевидно, що не тільки ухвалення нових законодавчих актів, але і їх презентація у сфері публічної політики є украй необхідним для виховання правової свідомості населення.

Наявність в суспільстві правового ідеалізму і правового нігілізму свідчить, що певний тип правосвідомості не знаходить виразу своїх цінностей в змісті реального життя. Якщо правовий нігілізм є соціокультурним явищем, структурно утворюючим компонентом якого є ідеї, заперечливі легітимні соціальні установки, то правовий ідеалізм є свідомо переконанням в тому, що зміст реального життя повністю відповідає цінностям даної і єдино можливої правової культури. Не дивлячись на криміногенність установок правового нігілізму, правовий ідеалізм є вельми радикальне і небезпечне явище в порівнянні з правовим нігілізмом, бо він може бути властивий будь-якому типу правової культури, який сам себе розуміє як єдино можливий, правильний і істинний.

Моральні критерії населення останніми роками знизилися саме у сфері суспільної поведінки, що має відношення і до правової сфери, в першу чергу до правової свідомості. Крім того, не можна в цьому плані забувати і про історичні особливості правової культури України. Як припущення, що пояснює сучасне положення справ в правовій культурі, можна вказати на спадщину радянської

системи. В умовах тривалого придушення права і свобод, індивід, щоб реалізувати свої потреби, життєві інтереси, вимушений був шукати способи обійти закон, «обдурити начальника». Але і сьогодні мало хто засуджує попкупу крадених речей, спекуляцію, неповернення кредитів і позик, несплату податків, хоча все це не що інше, як протиправні дії. Сказане дозволяє затверджувати: правова свідомість населення України амбивалентно, воно містить в своєму складі різні правові цінності часом протилежній орієнтації – від законопокірності до правового нігілізму. У свідомості українців цінності свободи і права поки не взаємозв'язані.

Так, очікування «жорсткості» і «величі» влади поєднуються з вимогою її «правильності», яка у свою чергу можлива лише тоді, коли суспільству буде запропоновано якусь «загальну справу», тобто національна або інша державна ідея. Відсутність виразної правової ідеології, відсутність позитивних правових трансляцій (у сфері публічної політики) як сукупності принципів, переконань і цінностей, що виражають відношення до права на раціональному рівні (інтелектуальна складова правосвідомості), приводить до того, що для сучасного вітчизняного правового менталітету характерна ідеологічна сумбурність, поєднання несумісних схем і стереотипів: люди засвоюють як цінності правопослушання, так і антицінності правового нігілізму, використовують внеправові практики.

Разом з тим, правосвідомість людей стає багатшою за змістом, зафіксовані соціальні очікування вдосконалення демократичних перетворень, торжества законності і порядку. У ідеалі демократія є не що інше, як постійна боротьба громадян за свої права, за партнерську, відповідальну, чесну і ефективну державну владу. Тут все залежить від цивільної активності людей, їх творчої і життєвої енергії, рівня культури і освіти, моральності і правового мислення. До тих пір, поки правова культура громадян України не виросте до необхідного рівня, поки ідея прав і свобод людини не стане етичною потребою, національною ідеєю, здатною об'єднати все суспільство, процедури і інститути забезпечення прав і свобод людини не будуть реалізовані на практиці. Дійсність, що перетворюється у нас на очач дає надію розраховувати на позитивний результат вирішення проблеми.

Список використаної літератури

1. Берман Г. Кризис западной традиции права //Вестник международного университета. – М, 2000. – Вып. 4. – С. 70-80.
2. Кремень В., Ільїн В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції. – К.: Книга, 2005. – 528 с.
3. Кузьменко. В., Романчук О. На порозі надцивілізації (роздуми про майбутнє). – Львів, 1991. – 107с.
4. Рябов С. Політологічна теорія держави. – К: Академвидав, 1996. – 124 с.
5. Сибек С. Чудовище по имени Маркс // Кореспондент, № 28 (167), 23 июня 2005.

Ірина Янушевич

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Современные тенденции развития Украины: стягивание ее в процессы глобализации и привлечения к ценностям западных цивилизаций, предают особенное звучание теме ценности права. Отдельные люди, и даже целые сообщества обнаруживают свою ориентованность преимущественно на материальные или духовные ценности. Вместе с тем, относительно ценностей, не только в нашей стране прослеживается такая закономерность: быть моральным экономически выгодно, а тот, кто жертвует моралью ради мгновенной выгоды, проигрывает не только морально, но и экономически.

Ключевые слова: моральное сознание, правовые ценности, правовая реформа, социальные институты, правовой нигилизм

Iryna Ianushevych

FEATURES OF LEGAL CULTURE OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Modern tendencies of the development of Ukraine: its involvement in the processes of globalization and attraction to the values of the western civilizations, add special sounding to the subject of a value of law. Certain people, and even the whole communities are oriented mainly on material or cultural wealth. At the same time, with regard to values, not only in our country such regularity is traced: to be moral means to be economic, and the one who endows morals for the sake of instant benefit loses not only morally, but also economically. During recent years moral criteria of the population have lowered in the sphere of public behavior, which is related also to the legal sphere, first of all to the legal consciousness.

As an assumption, that explains a modern situation in legal culture, can be specified inheritance of the Soviet system. In the conditions of long suppression of the right and freedoms, an individual in order to realize his own requirements, vital interests, was compelled to look for ways of bypassing the law. At the same time according to the contents the sense of justice for people becomes richer, social expectations for improvement of democratic transformations, celebrations of legality and law are recorded.

Democracy as an ideal is a constant fight of citizens for the rights, for the partnership, responsibility, honest and effective government. Here everything depends on civil activity of people, their creative and vital energy, level of culture and education, morality and legal thinking. Until the legal culture of citizens of Ukraine doesn't grow to necessary level, until the idea of the rights and freedoms of the person doesn't become the ethical requirement, the national idea, that is capable to unite all society, the procedures and institutes of ensuring the rights and freedoms of the person, won't be realized in practice.

Keywords: moral consciousness, legal values, legal reform, social institutes, legal nihilism.

References

1. Berman G. (2000) *Krizis zapadnoy traditsiy prava* [Crisis of the western tradition of the right]/ *Vestnik mezhdunarodnogo universiteta, № 4*, Moscow, pp. 70-80.
2. Kremen V, (2005) Ilyin V. *Filosofia: mislately, idei*. [Philosophy: thinkers, idea, concepts, Kniga, Kyev.: 528 p.
3. Kyzmenko V, Romanchyk O. (1991) *Na poroge nadzivilizazii (razdumya pro budushcheye)* [On a threshold of an overcivilization (thought about the future)]. Lvov, 107p.
4. Ryabov S. (1996) *Politologicheskaya teoria gosudarstva. [Politological theory of the state]*, Academizdaniye, Kyev, 124 p.
5. Sibek S. (2005) *Chydovisze po imeni Marks*. [Monster by the name of Marx] *Moscow, Korrespondent, № 28 (167)*, 143p